

**КОГНИТИВТІ АСПЕКТИДЕГІ ТІЛДІ ҮЙРЕНУ-МӘДЕНИАРАЛЫҚ
ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ НЕГІЗІ
ИЗУЧЕНИЕ ЯЗЫКА В КОГНИТИВНОМ АСПЕКТЕ –
ОСНОВА МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ
LANGUAGE LEARNING IN COGNITIVE ASPECT –
BASIS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION**

ӘОЖ 81.33

Турабаева Л.К*., Кансеитова Ж.Ж.

ф.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, магистр, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
С.Демирел атындағы Түрік тілі мен әдебиеті бөлімінің докторанты Испарта, Туркия
ӨЗІНДІК ӨРНЕК ЖӘНЕ КӨРКЕМДІК ІЗДЕНІС

Автор корреспондент: turabaeva@mail.ru

Аннотация: Ғылыми мақала жазушы Сайын Мұратбековтің шығармашылығына арналған. Мақалада негізінен жазушының әңгімелері әдеби көркемдік тұрғыдан талқыланады.

Жазушының әсіресе, әдебиет саласына қосқан үлесі мен еңбегі шексіз орасан зор екендігіне баса назар аударылған. Мақаладағы талданған әңгімелер сол кездегі қазақ қоғамындағы күнделікті өмірден алынып, қоғамда болып жатқан өзгерістермен әдеби тұрғыдан көркем суреттелген.

С.Мұратбеков өзіндік жазу стилі бар, соқпағы өзгеше жазушы болды. Қазақ әдебиетінде әңгіме жанрын дамытуда оның үні сазды, әсерлі, суреткерлік бояуы анық еді. Ол салған өнер өрнегі – жеке шығармашылық жетістіктен әрі асып, халықтық сипаттағы ұлттық игілікке айналған, ұлттық өнердің әлемдік аренада тайталасар талантты шығарма деп қарауға болатын құбылыс. Ол прозаның шағын саласы – әңгіме жанрында бірыңғай қалам тербеп, қазіргі қазақ әңгімесінің бүгінгі даму сипатын танытар туындылар арқылы байытты.

Жазушы өзінің шығармаларында өмірде болып жатқан құбылыстарды зерттей отырып, оны көркем шындыққа, өнер туындысына суреткерлік шеберлікпен жеткізе білген. Оның қаламынан туған шығармалары әр туындысында көркемдік ізденіс арналарын, қалыптасқан стильдік ерекшеліктерін даралап тұрады. С.Мұратбеков әңгімелері лирикалық сыршылдық пен психологиялық тереңдікке толы екендігін көрсетеді.

Жалпы ғылыми мақалада қаламгердің шығармаларына тоқталып, жан-жақты зерттеулер жүргізген. Қазақ әдебиетінде зерттеліп, халыққа кеңінен тараған жазушының әңгімелерінің әрбірін салыстыра отырып, нақты көркемдік талдау жасалғаны мақалада көрсетілген.

Кілт сөздер: жазушы, образ, көркем шығарма, повесть, әдебиет, жанр.

Кіріспе. Қазақ әдебиетінің тарихында өзіндік орны бар қаламгерлеріміз көп. XX ғасырдағы қазақ әдебиетінің 60-80 жылдарында жазылған шығармаларға оралар болсақ, бір топ аға буын өкілдері бар. Бұл топ бір кездегі ұлы Әуезовтің «жыл келгендей жаңалық сезініп» шығармашылығына сүйсіне, зор үміт арта қараған буынның тобы деуге болады. Кемеңгер жазушының көп салалы қазақ әдебиетінің бір ғана жанрының өкілдері жайлы айтылған осы пікірі олардың барлық тұстарына қатысы бар екені даусыз. Балалық бал дәурені соғыстың алапат тауқыметіне айырбасталған буын өкілдері әдебиетке 60-шы жылдардың басында келді де, жаңа ырғақ, соны леппен өнер соқпағына түсе бастады. Міне, осы алқалы топтың өмірлері мағынаға толы, көңілдері арманға толы буын өкілінің бірі – Сайын Мұратбеков.

Сол арынды топтың ішінде С.Мұратбеков екпіні бөлек, соқпағы өзгеше жазушы болды. Өмірлік өзгерістерді көркем туындыға айналдыруда оның өзіндік стилі, суреткерлік шеберлігі өзгеше болды. Оның әдебиеттегі өнер иірімдері – өзінің шығармашылық жетістіктерінен бөлек, халықтық сипат пен ұлттың игілігіне айналған, ұлттық өнердегі көркем шығармалардың қатарында деуге болатын туындылар.

Теориялық талдау. Өмірлік материалды көп білу, көрген-түйгенін көңілге тоқып, өмірде болып жатқан өзгерістерді зерттеумен қатар, оны шынайы шындық арқылы көркем туынды жасап, шығармаға суреткерлік шеберлікпен жеткізу – жазушы шеберлігі. Жазушының өмір жолында қаламынан туған шығармалары оның көркемдік ізденіс арналарын, қалыптасқан стильдік ерекшеліктерін даралап тұрады. Ол прозаның шағын саласы – әңгіме жанрында

бірыңғай қалам тербеп, қазіргі қазақ әңгімесінің бүгінгі даму сипатын танытар туындылар арқылы байытты. Шағын жанр арқылы көзге үлкен көрінетін роман мен повестің көлеңкесінен шығару құбылысын жүзеге асырды [1].

Өзінің туындыларындағы тазалық, шынайы сезім, жеке адамның сыршылдығы, жеке тұлғаның бойына тереңнен бойлау, адамның жан-дүниесін түсіну секілді ұғымдарды жазушылық шеберлікпен көрсете білді. Өмірдегі күнделікті өзгерістер мен түрлі тағдырларды, қарым-қатынастарды, түрлі әрекеттер арқылы суреттей білді. Өзің күнде көрсен де, байқамайтын құбылысты елестетеді, өткен өмір мен бүгінгі күн, келешек, ертеңгі болашақ жайлы ойға шомдыртады.

Практикалық бөлім. Жазушының алған образдары – характері анық, ерекше талғаммен екшеп, сұрыптап алған жинақталған мәндегі бейнелер. Шағын жанрда тың бейнелер жасап, өмірдің күрделі өзгерістерін алуан бейнелер арқылы сомдап, айшықтап беру, ол қазақ әңгімесіне Сайын Мұратбеков әкелген жаңа сияптағы жаңалық болды.

Оның қаламынан туған «Менің қарындасымдағы» Әлиман, «Күсен-Күсекедегі» Күсекенің, «Ескек жел» әңгімесіндегі Рысжанның, «Отау үй» әңгімесіндегі Тана мен Ұзақ, «Ана арманы» әңгімесіндегі әжесі, «Ұлтуған» әңгімесінде Ұлтуған, «Басында Үшқарадағы» Зағипаның бейнесі, «Женеше» әңгімесіндегі Қамардың, «Кәментөғайдағы» Кәменнің образдары – жазушының шеберлігінің арқасында сомдалып жинақталған көркемдігімен ерекшеленетін образдар [2].

Көркемдік шеберлік пен жаңа ізденістің түрлері С.Мұратбеков шығармаларында көп кездеседі. Әрбір туындысындағы тілдің тазалығымен қатар тұнық ойдың берілуі, адамның ішкі сезімдерін дәл тауып, ой тұңғыығына жетелеп әкететін қасиеті жазушы шеберлігін таныта түседі.

Жазушының әңгімелерінде өмір құбылыстары жатыр, сол қозғалыстардағы адам тағдырларын бейнелейді. Сол арқылы адамдардың тағдырын көріп білесің. Соғыс жылдарындағы қиындықтарды, бейбіт күндегі алаңсыз өмірді де сезіне аласың.

Көркем сөздің негізгі мақсаты – адамның жан-дүниесін көркем кестемен өрілген, адам тағдырын арпалыстың жай-күйімен салыстыра келе, тіршіліктің тартысы арқылы жеткізу. Әдебиетте жанрдың түрлері аз емес, түр мен түрлендірудің тәсілдерінің жеткілікті екені көпке белгілі. Десек те, осы әдебиеттің барлық тарауының түбінде тоғысары бір-ақ жайт. Ол – адам болмысы, оның іс-қимылы мен әрекеті ғана. Дегенмен, жазушының әңгімелері арқылы берілген өмірдің сан алуан құбылыстарын, тіршілікті, сезімнің бояуларын иесімен ерекшеленер кейіпкерлер еді деуге келеді. Жазушының әңгімелеріне тоқталар болсақ. Алдымен «Күсен-Күсеке» әңгімесін алайық. Бір қарағанда көзге қораштау, қой соңында, қора маңында тіршілік жасап, жайбарақат жүрген Күсен болмысының сипаты дерлік. Кешегі «ел басына күн туған» қан кешу сапарын да көрген, білген жайларын да ұмытқан. «Егер сол өзі атқан пулеметті дәл қазір алдына әкеліп қойса, қалай оқтауын да білмес еді». Сирек кездесер тосын мінез, тосын құбылыс. Сөйткен Күсен ферма меңгерушісінің жылымшы-жылпос болмысын дөп басып, дәл айтады. «Бұл ма, бұл зәндемі ғой» деп, күліп қойды Күсен. Сонда бұл кім? Әпенде ме, әлде әулекі-алаңғасар ма? Жазушы өзінің сипаттап отырған негізгі адамының сырт көзге оғаштау көрінер қасиеттерін ғана термелей бергені қалай деп ойлайсың. Әңгімені оқи отырып, ой жетегі өзінің болмысыңды алыстата отырып, күнделікті көріп, біліп жүрген таныстарыңның ортасына қарай бастап бара жатады [3].

Жазушы Күсен бейнесін, оның сезім иірімін, арман-мұратын, тіптен кешегі өткен ғұмыры мен бүгінгі тіршілігін, ертеңгі өмір жалғасына дейін тайға таңба басқандай етіп суреттеп берген. Адамның психологиясында кездесетін түрлі жағдайдағы шым-шытырық оқиғалар шынайы шешіммен көрінетіндей болады. Жазушының бұл әңгімесіндегі кейіпкерін айналасындағы араласатын адамдардың әр түрлі ерекшеліктерінен, қарым-қатынасы арқылы танып білеміз. Өнер туыстығын, көркемдіктің тұтастығын ескере аласың, көз алдыға кескін өнеріндегі шеберлік тәсілдердің бірі елестейді. Осы әңгімедегі барлық кейіпкерлер белгілі бейнелер. Олардың өмір сүру тәсілі сан рет тілге тиек болып, талай ойға арқау болған. Ал Күсеннің жөні бір бөлек. Неліктен? Біріншіден, оның жан-дүниесі таза. Күсен ешқандай да аңқау жан емес. Күнделікті күйбең тірлікті адамнан бөліп қарамайды. Бір кездері оқып білім алуға да мүмкіндік болып еді, сол кездердің еске түсіреді. Жұрттың мазасын алатын меңгерушінің, ызыңдай беретін бажасын, тасырайып тұратын Бисұлтан секілділердің құласа да таласа-тармаса тұрып жанталасып жүргендерін көріп, қамығады, іштей ызасы келеді. Мал бағудың да өзіндік қиындықтары бар. Бірақ кейіпкеріміз Күсеннің бойынан ондай өкініштің ізі

көрінбейді. Ол бір құдайына сенеді. Өзінің соңынан ерген балаларын ешкімнен кем қылмай, ел қатарлы аяқтан тұрып кетсе, өзінің парызынан құтылу деп санайды. Оны өзінің азаматтық міндеті ретінде түсінеді. Осындай ұғымдар арқылы жазушы сол қоғамның өмірін шынайы көркем суреттей білген. Әңгіме қысқа болса да, онда үлкен салмақты ой жатыр[4].

Классикалық үлгісі бар қазақ әңгімесіне қойылар талап өресі созылған қолдың бәріне іліге берер тұста емес екені бүгінде көпке мәлім. Сондықтан да болар, жазушы аз сөзбен көп жайтты аңғартуды, шағын детальмен тіршілік арпалысының ию-қию кимылын көрсетуді мақсат еткен.

Жазушының «Ата» әңгімесіндегі сөз болған адамгершілік мәселесі «Ананың арманы», «Отау үй», «Құданың фокусы» деген шағын әңгімелерде жалғаса отырып, негізгі ой жаңаша қырынан танылады. Аталған әңгімелердегі басты тақырып бір болғанымен, ұлттық психологиядағы сыйластық мәселесі кеңінен сөз болады. Жаңа заман ағымымен отбасындағы өзгерістер, салт-дәстүрлеріміз бен тәлім-тәрбие сипатын жан-жақты сипаттап, астарлап жеткізген. Өмір ағымымен ғасырдан-ғасырға, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасын тауып келе жатқан адамгершілік қасиеттің озық дәстүрін жалғастыра беруді шығармалары арқылы көркем бейнемен көрсетеді. Отбасындағы сыйдың, адами қасиеттердің қалпын дұрыс ұстап, ата-ана, бала-шаға арасындағы қарым-қатынастың берік болғанын, өнегелі тәрбиенің болғанын кейіпкерлердің сөзімен жеткізеді.

Қорытынды. Жазушы өз шығармаларында жас ұрпақтың келешекте халықтық дәстүрді ұмытпай, қастерлеп, қадір тұтып, ұлттық өнегені жалғастыруды мұрат еткені әрбір әңгімесінен байқалады.

«Ана арманы» әңгімесінде ұрпақтар арасында ынтымақ пен бірлікті сақтауды өзінің арманы еткен ананың образы сомдалса, «Отау үй» әңгімесінен халықтың тәжірибесінен алынған тәрбиеге байланысты тұжырымды ойды көздегені байқалады. Алайда, отбасының шырқын бұзуға әсер ететін құбылыстарды кейде жастардың өзі емес, ата-анаға да қатысты екенін жазушы «Құданың фокусы» әңгімесінде әдемі штрих, деталь арқылы көрсете білген.

Жазушы ізденісті әңгіме жанрында көбірек танытса да, белгілі тақырыпқа қайта оралуда повесть жанры арқылы тәжірибелік барлау жасайды. Жазушының «Жабайы алма» повесін осыған дәлел деуге болады.

Соғыс тауқыметіне тап болған қырдағы ел, ондағы адам тағдыры ию-қию өмірарпалысының бір ғана ауылдағы көрінісі. «Жабайы алма» повесінде терең философиялық ойға құрылған оралымдар, реалистік өмір шындығын дәл көрсететін деталь, шрихтер, уақыт психологиясы өзгерткен характерлер арқылы жан-жақты суреттеліп көрсетіледі.

Повестегі Қанат, Нәзира, Тоқтар, Байдалы жылқышы мен Әжібек, Нұғыман – бәрі де әр ауылда бар, жиі кездесетін кейіпкерлер. Жазушы кейіпкерлерін ой елегінен өткізіп, типтік дәрежеге көтере білген.

Қорыта келгенде, С.Мұратбековтің жазушылық шеберлігінің құдыреті ең әуелі оның әңгімелерінен бастау алғандығын көрсетеді. Қазақ әдебиетіне жазушының әкелген көркемдік-идеялық жаңалықтары ұлттық дәстүрлерді классикалық үлгілермен ұштастыра отырып, әдебиетімізге тың жаңа бір арна болып қосылды.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Мұратбеков С. Жабайы алма: Алматы: Атамұра, 2002. 398б.
- 2 Мұратбеков С. Күсен - Күсеке: Әңгіме // Жалын. 2006. №2.42 - 47б.
- 3 Алпысбаев Қ. Көркем шығарманы талдау жолдары. Алматы, 1995. 180б.
- 4 Майтанов Б. Қазақ романы және психологиялық талдау. Алматы: санат. 1996, 213б.

Аннотация: Научная статья посвящена творчеству писателя Саина Муратбекова. В статье рассказы писателя рассматриваются преимущественно с литературно-художественной точки зрения.

Акцент сделан на вкладе писателя в литературу. Анализируемые в статье истории взяты из повседневной жизни казахского общества того времени и литературно описаны с учетом происходящих в обществе изменений.

У С.Муратбекова был свой стиль письма, он был другим писателем. В развитии жанра рассказа в казахской литературе его голос был музыкальным, впечатляющим, его художественный колорит был ясен. Его искусство – явление, которое можно рассматривать как талантливое произведение национального искусства на мировой арене, превосходящее личное творчество и становящееся национальным достоянием национального характера. Он написал

единственную ветвь прозы – рассказ жанре прозы – и обогатил его произведениями, отражающими современный характер развития современного казахского повествования.

Изучая явления жизни в своих произведениях, писатель умел с художественным мастерством передать их в художественную реальность, в произведение искусства. Его произведениям свойственны художественные каналы поиска и стилистические особенности в каждом из его произведений. Рассказы С. Муратбекова полны лирической риторики и психологической глубины.

В целом научная статья сосредоточена на творчестве писателя и проведено комплексное исследование. В статье показано, что был проведен подробный художественный анализ, сопоставив каждый из рассказов писателя, который был изучен в казахской литературе и получил широкое распространение в народе.

Ключевые слова: писатель, образ, художественное произведение, повесть, литература, жанр.

Abstract: The scientific article is dedicated to the work of the writer Sain Muratbekov. In the article, the writer's stories are considered primarily from the point of view of literary and artistic vision.

The emphasis is on the writer's contribution to literature. The articles analyzed in the history of the daily life of the Kazakh society of that time and literature are described with account of the changes taking place in the society.

S. Muratbekov had his own style of writing, she was another writer. In the development of the genre of storytelling in Kazakh literature, his voice was musical, impressive, his artistic color was ash. His art is a phenomenon that can be considered as a talented work of national art in the world arena, surpassing personal creativity and becoming a national achievement of national character. He wrote a single branch of prose - a story in the genre of prose - and enriched it with works that reflect the modern character of the development of modern Kazakh storytelling.

Studying the phenomena of life in their works, the writer was able to pass on their artistic mastery to artistic reality, in the production of art. His works are characterized by artistic channels of search and stylistic features in each of his works. Works of S. Muratbekov are full of lyrical rhetoric and psychological depth.

The whole scientific article is focused on the work of the writer and conducted a comprehensive study. The article shows that there was a detailed artistic analysis, comparing each of the stories of the writer, which was studied in the Kazakh literature and received a wide distribution among the people.

Keywords: writer, image, work of fiction, novel, literature, genre.